

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENĮ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX A.

Ieva Šenavičienė

Gamtos ir tikslieji mokslai dvasininkų švietimo sistemoje ėmė įsitvirtinti XIX a. Tačiau negalima teigti, kad dvasininkija jėzuitų laikais nebuvo mokoma gamtos ir tikslųjų mokslų dalykų. XVI a. jėzuitų įkurtoje Vilniaus akademijoje, be pasauliečių inteligentų, buvo rengiama elitinė dvasininkija, siunčiama tęsti mokslų iš vyskupijų seminarijų bei popiežiaus alumnato. Pagal pakopinę akademijos mokymo sistemą, prieš pradėdami studijas Teologijos fakultete, būsimieji dvasininkai privalėjo išeiti Filosofijos fakulteto mokymo programą¹. Šiame fakultete veikė dvi – matematikos (jai priskirta ir astronomija) bei filosofijos – katedros. Didžiausia filosofijos kurso dalis – vadinamoji gamtos filosofija, arba fizika, iki XVIII a. vidurio dėstyta kaip scholastinė Aristotelio gamtos filosofija, tačiau šiose idealistinėse spekuliacijose gamtos mokslų tema būta ir gamtos mokslų žinių.

Nuo XVIII a. vidurio akademijos filosofijos kurso turinys ėmė radikaliai keistis gamtos mokslų linkme. XVII–XVIII a. Vakarų Europos didieji filosofijos, fizikos, ypač mechanikos, atradimai stipriai pastūmėjo gamtos filosofiją naujųjų laikų fizikos problematikos supratimo link, nors jai tebebuvo priskiriami ir kiti tuo metu mažesnę pažangą padarę gamtos bei tikslieji mokslai: astronomija, matematika, geografija, hidrologija, zoologija, botanika, geologija². Tuo metu akademijoje įkurta astronomijos observatorija ir matematikos-fizikos kabinetas sudarė sąlygas ne tik teoriniam, bet ir eksperimentiniam dvasininkijos lavinimuisi gamtos mokslų

srityje³. Šis laipsniškas dvasininkijos išsimokslinimo pasaulėjimas įgalina paaiškinti svarbią dvasinės inteligentijos reikšmę XVIII a. pabaigos pasaulietinio švietimo reformoms ir tai, jog XVIII a. II pusės – XIX a. I pusės žymiausi Lietuvos gamtos mokslų tyrinėtojai priklauso dvasininkų luomui.

Tikriausiai dėl akademijos parengtų teologų gamtamokslinių interesų įtakos jau XVIII a. I pusėje prie kiekvieno turtingesnio vienuolyno buvo įkurti fizikos kabinetai, o prie vienuolynų esančiose moderniškesnėse kolegijose dėstyta fizika ir geografija⁴. Pasak J. Lelevelio (Lelewel), jėzuitų mokyklų bibliotekose tuomet daugiausia būta ne teologinių, o filosofinių, istorinių, kitokių mokslinių veikalų, kurie, palyginti su ankstesniais laikais, įnešė į jas gaivumo⁵.

Šiaip iki XVIII a. 7-ojo dešimtmečio, t. y. jėzuitų laikais, dvasinės seminarijos buvo abejingos gamtos ir tiksliesiems mokslams. Mokymo planuose jų nerandame, o pavieniai aukštesnieji dvasininkai gamtos mokslais domisi šalia gyvenimiškosios veiklos: tai veikiau individualus intelektualinis interesas, negu švietimui ar praktiniam gyvenimui taikytinas dalykas. Šis požiūris, koreguojamas gyvenimo aktualijų, ėmė keistis XVIII a. II pusėje.

ŠVIEČIAMOJO AMŽIAUS IDĖJŲ ĮTAKA DVASININKIJOS RENGIMUI XVIII A. PAB. – XIX A. PRAD.

Po jėzuitų ordino panaikinimo pakito požiūris į gamtos mokslų svarbą dvasininkijos lavinimui. Tokį kitimą paskatino rūpinimasis dvasininkijos švietimo reformavimu, jo pritaikymu prie istoriškai naujų gyvenimo aplinkybių. Tuo metu Lietuvos visuomenėje sparčiai didėjo mesianistinis mokslo vaidmuo: jame buvo matomas

¹ Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. V., 1975. P. 24–29.

² Ten pat. P. 273–283.

³ Ten pat. P. 209–210.

⁴ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. Wilno, 1912. S. 322, 319.

⁵ Žr.: Janowski L. Prace przygotowane do historii Uniwersytetu Wileńskiego / / Varšuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – NBR(V). Rps. II. 7843. T. 10. L. 51.

gyvybingas kūno ir dvasios atgaivos šaltinis. XVIII a. pabaigoje susiformavo ir pasaulietinė švietimo sistema, pajėgi konkuruoti su bažnytine. Viso to negalėjo nematyti ir nepaisyti prioritetinis visuomenės sluoksniškas – dvasininkija. Vėliau viename iš savo laišku šią situaciją itin taikliai apibūdino Vilniaus universiteto kuratorius A. Čartoryskis (Czartoryski). Jo nuomone, didėjant visose tautose mokslo reikšmei, išvalgiausi žmonės, numatė, kad švietimo nebus galima atskirti nuo religijos, priėjo prie išvados, jog dvasininkija išsimokslinimu privalo ne tik neatsilikti nuo pasauliečių, bet netgi pirmauti. Tačiau pas mus šis luomas esąs visiškai apsiliejęs. Būtina gražinti religijai senąją spindesį, altoriaus tarnams – pagarbą ir savigarbą⁶.

Kokie veiksniai vertė keisti nuomonę apie dvasininkų rengimą?

Spartus Šviečiamojo amžiaus idėjų plitimas Lietuvoje XVIII a. II pusėje siūbtelėjo į ją gamtos mokslų populiarumo bangą. Ši banga, inspiruota Vakarų Europos pramoninės revoliucijos, kurios ideologinius pagrindus atspindėjo jau nuo XIV a. Vakarų Europoje per bažnyčių bokštuose atsirandančius laikrodžius pradėjusi reikštis technologijos sakralizacija⁷, tarp Lietuvos didikų sukėlė profesinių mokyklų steigimo, savarankiškų mokslinių tyrimų vykdymo, įvairių gamtinių mineralų, prietaisų ir kt. kolekcionavimo vaju, padėjusį slopinti dvasinę resignaciją, atsiradusią visuomenėje po Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų. Pirmosios Lenkijos–Lietuvos valstybinio švietimo institucijos – racionalizmo ir empirizmo, o ypač fiziokratų ir masonų idėjas akumuliusios Edukacinės komisijos⁸ pasaulietinės švietimo reformos programoje, šiuo metu išryškėjo gamtos ir tikslųjų mokslų prioritetas. Dėl „Šviečiamojo amžiaus pragmatizmo“ (kaip taikliai pareiškė D. Bovua (Beauvois))⁹, gamtos mokslų vaidmuo joje tapo svarbiausias ne tik formuojant mokslinę visuomenės požiūrį į pasaulį, bet ir realizuojant galimybę pažadinti kraštą iš ūkinės stagnacijos.

Ypač didelį vaidmenį, skatinant domėjimąsi gamtos mokslais, suvaidino Vilniaus universitetas (VU). Tarsi žymėdamas konkrečių mokslų sekuliarizacijos proceso iš teologinių-filosofinių Vilniaus akademijos disciplinų į savarankiškus mokslus pabaigą, jame pradėjo funkcionuoti didelis Fizikos ir matematikos mokslų fakultetas (FMMF), turintis Vakarų Europos lygio gamtos mokslų

programą. Nenuostabu, jog universitetas tapo intensyvaus gamtos mokslų populiarinimo židiniu Lietuvoje. Per periodinius leidinius, mokslinę spaudą, visuomenei atvirus universiteto posėdžius, prietaisų kabinetus bei botanikos sodą buvo kreipiamas visuomenės dėmesys į gamtos mokslus, kurių fone iškilo išpūdingos M. Počobuto (Poczobut), J. ir A. Sniadeckių (Sniadecki), S.B. Jundzilo (Jundziłł), Z. Niemčevskio (Niemczewski) ir kitų profesorių figūros. Tuoju sulaukta ir rezonanso: gausėjo gamtos mokslų populiarinimo literatūros, kurią rašė įvairiausių profesijų žmonės, gamtamokslinėmis idėjomis užsikrėtę pažangesni visuomeniniai sambūriai – Lietuvos filomatai, filaretai, spindulingieji¹⁰. Šiuos mokslus universitete studijavo A. Mickevičius (Mickiewicz), J. Čečiotas (Czczot), T. Narbutas (Narbutt). D. Bovua rašė: “Jeigu studentas pasirenka net kitą dalyką, beveik visad metus praleidžia tame [FMMF] fakultete... Pasirengimas tikslųjų mokslų srityje tuo metu atrodo būtinas...”¹¹

Stiprėjant visuomenės gamtamokslinei pasaulėžiūrai, dvasininkijai iškilo būtinybė suderinti teologines tiesas su gamtos mokslų žiniomis. Dvasininkų žinių atotrūkis nuo gausėjančios pasaulietinės inteligentijos išsimokslinimo suponavo spartesnę Bažnyčios visuomeninio vaidmens mažėjimą.

Minėta tendencija ypač lietė švietimą. Iki jėzuitų ordino panaikinimo Lietuvoje švietimo monopolis priklausė Bažnyčiai –

⁶ A. Čartoryskio raštas Vyriausiosios kitatikių dvasinių reikalų valdybos valdytojui 1817 08 05 / / Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS). F. 43–21669. L. 1.

⁷ Kavolis V. Epochų signatūros. Chicago, 1991. P. 19.

⁸ Račkauskas J. A. Lietuvos ir Lenkijos Edukacinė komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms / / Lietuvių katalikų mokslo akademijos aštuntojo kongreso darbai. T. 8. Roma, 1974. P. 405–407 (Actes du Huitième Congrès de l'Académie Lituanienne Catholique des Sciences).

⁹ Žr.: Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. 1803–1832. T. 1: Uniwersytet Wileński. Rzym–Lublin, 1991. S. 230.

¹⁰ Žr.: Filomatų draugija. Parodos katalogas // Parengėja ir išanginio straipsnio autorė R. Griškaitė. V., 1990; Maciūnas V. Litanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje / / Darbai ir Dienos. Kaunas, 1939. P. 61 ir kt.

¹¹ Beauvois D. Min. veik. S. 230.

vienuolių ordinams. Pavedus švietimą reformuoti Edukacinei komisijai, švietimo priklausomybė nuo Bažnyčios ėmė sparčiai mažėti. Pasaulietinės mokymo institucijos – universiteto administruojamos aukštesniosios ir vidurinės mokyklos, kuriose buvo sustiprintas matematikos ir gamtos mokslų dėstymas, susietas su praktiniais krašto poreikiais¹², – darėsi grėsmingos konkurentės vienuolynų mokykloms. Edukacinės komisijos nurodymu joms teko koreguoti mokymo planus, įtraukti į juos daugiau pasaulietinių, ypač gamtos mokslų, matematikos disciplinų¹³. Prireikė tinkamų tiems dalykams dėstyti dvasininkų mokytojų. Teko koreguoti dvasininkų rengimo programas dvasinėms seminarijoms.

M.Lukšienė nurodo, jog plečiantis pasaulėjimui, savaime turėjo siaurėti dvasininko kaip individo funkcijos visuomenėje. Kartu kilo klausimas, koks jo modelis gyvenamuoju metu yra teiktiniausias¹⁴. Todėl XVIII a. II pusėje atsirado mėginimų pastūmėti dvasininkiją, be tiesioginių dvasininko pareigų atlikimo, kultūrinės ir socialinės veiklos kryptimi. 1786 m. vyskupas J.K.Kasakauskas (Kossakowski) savo knygelėje „Kunigas klebonas“ aprašė siektiną utopinį pavyzdį: tai dvasininkas, kilęs iš neturtingų gyventojų sluoksnio, atsidėjęs kaimo ekonomikos, higienos, kultūros kėlimui. Švietimas jam – viena iš svarbiausių pareigų¹⁵. Toks kunigas, be teologijos dalykų, privalėjo turėti tam tikrų ekonomikos, medicinos, gamtos ir kitų žinių. Mažajoje Lietuvoje jau egzistavo realus šviešaus klebono prototipas – Kristijonas Donelaitis. Tačiau diduma eilinių ganytojų protų skendėjo ne mažesnėse, nei jų globojama liaudis, tamsybėse, kurių gelmes dar neseniai apšvietdavo raganų laužai, o iš bažnyčių tebesklido saviplakių rimbo garsas.

Kaip minėta, iki jėzuitų ordino panaikinimo Lietuvoje veikusiose dvasinėse seminarijose gamtos ir tikslieji mokslai nebuvo dėstomi. Pirmąją kregždę XVIII a. II pusėje tapo Vilniaus diecezinė seminarija. 1774 m. švietėjiškos orientacijos vyskupas I.Masalskis (Massalski) į seminarijos programą įtraukė matematiką ir geometriją, o jos biblioteką papildė kai kuriais gamtos bei tikslųjų mokslų instrumentais¹⁶, tuo parodydamas politiko išvalgumą. 1788 m. seminarijos vizitacijos aprašyme minima, kad ji turi du didelius gaublius, vieną optinį veidrodį, kampainį, matavimo stalelį su perspektyva, kompasą, diską pusiausvyrai rasti, instrumentų rinkinį

su dviem skriestuvais, matlankiu ir masteline liniuote bei kitų prietaisų (iš viso 11)¹⁷. Tai leidžia manyti, jog seminarijoje domėtasi matematika, geografija ir fizika. Tik po 15 metų (1789 m.) Vilniaus vyskupijos administracijos nuostatai diecezinės seminarijos programą, be elementariosios matematikos ir praktinės geometrijos, oficialiai papildė fizika, geografija bei kosmografija. Šie dalykai čia dėstyti dvejus pirmuosius metus kaip pagalbiniai, būta iš jų ir egzaminų¹⁸. Trimetį fizikos kursą su kasmetiniais egzaminais dokumentai mini 1790–1792 m. ir popiežiaus alumnate, rengusiamė unitų dvasininkus¹⁹.

Po I. Masalskio mirties 1794 m. Vilniaus diecezinę seminariją ėmęs globoti Vilniaus vyskupas J. N. Kasakauskas (Kossakowski), matyt, nebuvo didelis gamtos mokslų gerbėjas, nes 1795 m. Vilniaus kapitulos komisijos seminarijos vizitacinėje ataskaitoje šie mokslai jau nebeminimi. Komisija pripažino didelį senosios mokymo programos nuosmukį ir konstatavo, jog dabartinės programos nepakanka būsiesiems pamokslininkams, prelatams ir vyskupams rengti²⁰. Tą patį 1797 m. pažymėjo ir seminariją vizitavęs kanauninkas A. Kruševskis (Kruszewski) pridurdamas, kad jos lygis tegali tenkinti parapinius poreikius²¹.

¹² Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. V., 1985. P. 61; Kurczewski J. Min. veik. P. 319.

¹³ Kurczewski J. Min. veik. P. 319.

¹⁴ Lukšienė M. Min. veik. P. 41.

¹⁵ [Kasakowski J. K.] Ksiądz pleban. W-wa, 1786; Plačiau apie ją žr: Lukšienė M. Min. veik. P. 41–42.

¹⁶ Kurczewski J. Min. veik. P. 337.

¹⁷ Visitatio Generalis Seminarium Diocesis Vilnensis... Anno D-ni 1788 Die // Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBRS). F. 57. B. 53–27. L. 17.

¹⁸ Žr.: Vilniaus diecezinės seminarijos 1789 m. reguliavimas // Kurczewski J. Min. veik. P. 529–534.

¹⁹ Žr.: Buv. Vilniaus popiežiaus alumnato rektoriaus O. Leščynskio (Leszczyński) 1815 01 12 liudijimas buvusiam alumnui, Bresto katedros prelatui A. Tupalskiui (Tupalski) apie 1790–1792 m. ten išklaustytus kursus ir išlaikytus egzaminus // NBR(V). Rps. BOZ 872. L. 217 [Raporty Michała Bobrowskiego].

²⁰ Kurczewski J. Min. veik. P. 337–338.

²¹ Kurczewski J. Kościół Zamkowy. T. 3. [Wilno, 1916]. S. 405–406.

Į šiuos priekaištus Vilniaus diecezinės seminarijos vadovybė mažai kreipė dėmesio, nes ir 1803 m. iš gamtamokslinių disciplinų jos mokymo planuose teminima kosmografija ir kalendoriai²². Kylančią naujoviško dvasininkų rengimo būtinybę realizavo netrukus įkurta Vilniaus vyriausioji seminarija.

VILNIAUS VYRIAUSIOSIOS SEMINARIJOS ĮKŪRIMAS

Vilniaus vyriausiosios seminarijos (VVS), veikusios Lietuvoje 1808–1833 m. su 4 metų pertrūkiu, vieta dvasininkijos švietimo sistemoje tokia savita, kad apie ją yra rašę bemaž visi autoriai, nuodugniau tyrinėję XIX a. švietimo ar Bažnyčios istoriją. Vien VVS veiklai skirtų darbų žinome keturis: P.Žukovičiaus (Žukovič)²³, F.Symono (Symon)²⁴, M.Godlevskio (Godlewski)²⁵ straipsnius bei didelį archyvinį V.Vorotynskio (Worotyński) tyrinėjimą – 1935–1938 m. dvitomį „Vilniaus Vyriausioji Seminarija“²⁶, turintį neabejotiną vertę šios įstaigos istorijos tyrimui, ypač nušviečiant joje gamtos bei tiksliuosius mokslus 1808–1812 m. Šio tarpsnio autoriaus naudotų dokumentų, priešingai vėlesniems, Lietuvoje beveik nebėlikę. Lietuvoje primirštas veikalas leido mums, remiantis ir pačių atrastais daugiausia Vilniaus kapitulos dokumentais, giliau ir savaip apmąstyti pagal dabartinę to laikotarpio sampratą gamtos mokslų dėstymo seminarijoje reikšmę.

Jau po 1783 m. tarp universiteto rektoriaus M. Počobuto ir Vilniaus kapitulos, ypač vyskupo I. Masalskio, kilo konfliktas, nes rektorius bandė išsikovoti, kad kapitula nekontroliuotų teologijos mokymo²⁷. Matyt, jausdamas šias tendencijas, 1797 m. Mogiliovo arkivyskupas S.Bogušas-Sestrencevičius (Bohusz-Siestrzencewicz) Katalikų departamento vardu pateikė valdančiajam Senatui dvasinių seminarijų reformos projektą, kaip pakelti jų lygį. Jis siūlė trečdalį kiekvienos diecezinės seminarijos alumnų siųsti į VU, kur jie studijuotų teologiją, filosofiją, taip pat kitus mokslus, ir taip pasirengtų aukščiausioms bažnytinės hierarchijos pareigoms, o likusieji po seminarijų baigimo darbuotųsi parapijose²⁸. Šis projektas, kuriuo iš esmės siekta neišleisti iš rankų dvasininkijos rengimo kontrolės darant tam tikrų nuolaidų pasaulietiniam švietimui, suvaidino

katalizatoriaus vaidmenį visai priešingam rezultatui gauti, negu tikėjosi S. Bogušas-Sestrencevičius. Jis įkvėpė drąsią idėją, kurią tuometinis universiteto kuratorius A. Čartoryskis 1803 m. pradžioje išdėstė raporte švietimo ministrui – prie VU įkurti specialią dvasinę įstaigą – Vilniaus vyriausiąją seminariją (VVS)²⁹, pavaldžią tik pasaulietinei valdžiai. Ši idėja netrukus tapo realybe: greitas caro sutikimas įkurti nepavaldžią Katalikų Bažnyčiai seminariją atitiko imperinės politikos siekius susilpninti Romos įtaką Rusijos imperijos katalikams. Nuostabu tik, kad ji buvo dvasininko J. Stroinovskio (Stroinowski), tuometinio universiteto rektoriaus, ir pasauliečio A. Čartoryskio bendrų pastangų vaisius³⁰.

1803 m. liepos 18 d. caro įsaku prie VU buvo įkurta VVS, kurioje “pasišvenčiantys dvasinei tarnystei galėtų įsigyti visus savo pašaukimui reikalingus mokslus”, nes “religijos ministrų šviesumas ir geri papročiai turi didelę įtaką liaudies papročiams ir švietimui”³¹. V. Vorotyńskis konstatavo beveik visišką šio įsako tapatumą A. Čartoryskio 1803 m. projektui³².

- ²² Žinios apie Vilniaus diecezinę seminariją 1803 m. // Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 694. Ap. 1. B. 100. L: 1–2.
- ²³ Лукович П. Об основании и устройстве главной семинарии при Виленском университете (1803–1832 г.г.) // Христианское чтение. №. 3/4. С. 237–286.
- ²⁴ Symon F. A. De Seminario principali Vilenensi // Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica Petropolitana. Anno academico 1887–1888. Petropoli, 1887.
- ²⁵ Godlewski M. Documenta ad historiam Seminarii Principalis Vilnensis pertinenta 1803–1822 // Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica Petropolitana. Anno academico 1910–1911. Petropoli, 1911.
- ²⁶ Worotyński W. Seminarjum Głównie w Wilnie. T. 1: 1803–1816 // Studja Teologiczne. T. 7. Wilno, 1935; T. 2: 1816–1833 // Ten pat. T. 10. Wilno, 1938.
- ²⁷ Beauvois D. Min. veik. P. 243.
- ²⁸ Projekto tekstą žr.: Сборник материалов для истории просвещения в России, извлечённых из Архива Министерства Народного Просвещения. Учебные заведения в Западных губерниях, 1802–1804. Петербург, 1897. Т. 2. С. 23–26; Plačiau žr.: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 13–18.
- ²⁹ Projekto tekstą žr.: Сборник материалов... Т. 2. С. 34–38ж Plačiau žr.: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 22–30.
- ³⁰ Beauvois D. Min. veik. P. 243.
- ³¹ Caro 1803 07 18 įsako tekstas // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 1.
- ³² Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 30 ir toliau.

VVS, pradėjusi veikti 1808 m. kartu su Moralinių ir politinių mokslų fakulteto Teologijos skyriumi, realizavo pasaulietinio pobūdžio teologijos mokslų reformą Lietuvoje. Reformos esmė ta, jog teologijai universitete buvo suteiktas nepriklausomų mokslų statusas, taip pat įteisintas VVS pavaldumas civilinei valdžiai.

Reforma nustatė ypatingą VVS vietą tarp visų Rusijos imperijos vyskupijų mokymo įstaigų, rengiančių tiek katalikų, tiek unitų dvasininkiją. Pirmiausia ji tapo nepriklausoma nuo vietinio vyskupo: seminariją valdė kasmet renkama seminarijos taryba, į kurią įėjo universiteto rektorius, 3 teologijos profesoriai, 2 kapitulos nariai katalikai ir 1 unitas. Ją globojo Peterburgo Romos katalikų dvasinė kolegija. Antra, caro įsakymu nurodyta, jog, praėjus dešimčiai metų po seminarijos įkūrimo, niekas iš pasauliečių katalikų ir unitų kunigų negalės užimti aukštų vietų bei eiti aukštų bažnytinių pareigų, pradedant bažnyčių ir katedrų pamokslininkais ir baigiant vyskupais, jeigu nebus baigę VVS arba nebus gavę Vilniaus universitete teologijos ar kanonų teisės daktaro laipsnio, arba kitur įgytų tokių diplomų patvirtinimo. Tai lieti ir vienuolius (išskyrus bonifratrus), tik iš jų buvo reikalaujama ne daktaro laipsnio, o VU baigimo arba nors atitinkamų egzaminų išlaikymo³³. Tarp aukščiausiųjų vienuolių pareigų caro įsake buvo minimos mokytojo pareigos, nes vienuolynai tuomet išlaikė daugelį mokyklų. Įsake ši pareigybė buvo tik bendrai apibrėžta, o vienuolynų mokyklose labai dažnai mokė nepasirengę tam mokytojai, neturintys reikalingų mokymo priemonių³⁴, todėl Teologijos skyrius 1804 m. vasario 22 d. nusprendė, kad praėjus 2 metams nuo 1804 m. rugsėjo 1 d. joks vienuolis negalės būti mokytoju, jei nebus nors 2 metus studijavęs VU ir negaus liudijimo, duodančio teisę mokytojauti³⁵. Taigi per VU valstybė gavo teisę spręsti apie į bažnytines ar mokytojų pareigas skiriamų dvasininkų kvalifikaciją.

Prerogatyva suteikti teologams mokslinius laipsnius palikta išimtinai VU, kartu vien jam duota teisė tvirtinti kitų teologijos mokymo įstaigų išduotus diplomus, neišskiriant nė 1812 m. įkurtos Polocko jėzuitų akademijos. Tai dar labiau sustiprino Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos draudimas po 1822 m. seminarijose eiti profesorių pareigas asmenims, neturintiems mokslinio laipsnio³⁶.

Oficialus VVS įkūrimo motyvas buvo žemas dvasinių seminarijų lygis. Taigi toks VVS išaukštinimas buvo savotiškas „antausis“ diecezinėms seminarijoms, laikytoms atsilikusiomis ir netinkamomis ugdyti apsišvietusį klerą³⁷.

GAMTOS MOKSLŲ DĖSTYMO PROJEKTAS VVS MOKYMO PROGRAMOJE

VVS mokymo programos projektą pirmiausia atspindi seminarijos įstatai, kuriems parengti universitete buvo sudarytas rektoriaus vadovaujamas specialus komitetas iš 3 teologijos profesorių, 2 Vilniaus kapitulos narių katalikų ir 1 unitų prelado³⁸. Darbas truko 2 metus³⁹, o 1806 m. spalio 6 d. seminarijos įstatus patvirtino caras⁴⁰. Pagal juos numatyta, kad klierikų studijuojami dalykai apims 2 savarankiškas sritis – teologijos mokslus ir pasaulietinių mokslų grupę, – atspindėsiančias kokybiškai naują posūkį dvasininkijos lavinimo bare.

³³ Caro 1803 07 18 įsako tekstas // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 1–2; Tekstas išspausdintas: Сборник материалов... Т. 2. С. 43.

³⁴ A. Čartoryskio 1803 07 27 laiškas T. Cackiui (Czacki) // NBR(V). Rps. III. 3296. L. 13–17.

³⁵ Сборник материалов... 1805–1807. Петербург, 1898. Т. 3. С. 738–739. Kad šio įsako buvo laikomasi, patvirtina tai, jog VU buvo nemažai gamtos bei tiksluosius mokslus studijuojančių vienuolių. Antai 1824 m. tarp FMMF klausytojų buvo 23 įvairių ordinų vienuoliai (1824 11 24 pažyma apie fakulteto klausytojus // VUBRS. F. 2. – KC. 264. L. 247–248); 1804–1832 m. 14 vienuolių FMMF suteiktas filosofijos magistro laipsnis. Žr.: Šenavičienė I. Moksliniai laipsniai Vilniaus universitete Fizikos–matematikos mokslų fakultete 1803–1832 m. // Lituania. 1991. Nr. 4. P. 51–55.

³⁶ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579–1831). Kraków, 1899–1900. T. 2. S. 521, 524–525.

³⁷ Beauvois D. Min. veik. P. 243.

³⁸ Caro 1803 07 18 įsako tekstas // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 1–2.

³⁹ Buckiewicz A. Historia Akademii Wileńskiej 1803–1831. T. 3 // NBR(V). Rps. II. 7843. P. 1239 [L. Janowski. Prace przygotowawcze do historii Uniwersytetu Wileńskiego. T. 2].

⁴⁰ Žr.: Ustawy dla Głównego Seminarium... // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 55–61. Jų tekstas išspausdintas: Сборник материалов... Т. 2. С. 50–58.

Pažvelkime nuodugniau į įstatus. Skyriuje apie mokslus rašoma: "Kadangi dvasininko pareiga yra, viena, įgyti mokslo ir žinių, artimiausių jo pašaukimui, o kita vertus, naudinga, kad jie [dvasininkai] kuo daugiau nusimanytų apie gamtos ir moralės dalykus, klierikams dėstomi mokslai suskirstomi į dvi dalis: vienų visiems būtina mokytis, o kiti jiems dėstomi pagal norą ir gabumus"⁴¹. Taigi planuota, kad VVS pagrindiniai dalykai bus Šventasis Raštas, dogmatinė teologija, moralinė teologija, Bažnyčios istorija, kanonų teisė, šalia to – lotynų ir lenkų literatūra, gamtos istorija, botanika, fizika, žemės ūkis, higiena, arba mokslas apie sveikatos saugojimą, logika, graikų kalba, o pagalbiniai – hebrajų kalba, prigimtinė ir tautų teisė, politinė ekonomija, mechanika, chemija, matematikos mokslai, architektūra ir piešimas. Be to, įsakyta mokytis rusų, prancūzų ar vokiečių kalbų.

Palyginkime šią programą su 1789 m. Vilniaus diecezinėje seminarijoje dėstytais dalykais. Pagrindiniai buvo dogmatinė teologija, moralinė teologija, Šventasis Raštas, Bažnyčios istorija, kanonų teisė; pagalbiniai – lotynų kalba, logika, elementarioji matematika, geometrija, piešimas, fizika, geografija ir kosmografija⁴².

Ryškéja esminis skirtumas tarp diecezinės ir VVS mokymo programų: abiejose teologijos kursai tie patys, o VVS pasaulietinių disciplinų labai padaugėja: jų santykis su teologiniais dalykais padidėja dvigubai. Vietoj 5 gamtos mokslų disciplinų, – jau 8, o kartu su higiena, architektūra ir piešimu šio profilio dalykai, palyginti su teologiniais ir humanitariniais, apima beveik 50% visų mokymo planų. Keičiasi ir pats gamtos mokslų statusas: vietoj pagalbinių kursų dalis jų – gamtos istorija, botanika, žemės ūkis, fizika, taip pat higiena, įtraukiami kaip pagrindiniai. Pasikeičia ir problematiniai gamtos mokslų akcentai: išnyksta geografija bei kosmografija. Atsiranda visai naujos gamtos istorijos, botanikos, žemės ūkio, mechanikos ir chemijos disciplinos, glaudžiai susijusios su praktiniu taikymu kasdieniame gyvenime mokslo žinių, kurias papildoma higiena, architektūra ir piešimas. Į VVS mokymo planus numatomos įtraukti beveik visos pagrindinės to meto FMMF disciplinos, išskyrus astronomiją ir mineralogiją⁴³.

Iš tokios gamtos ir tikslųjų mokslų programos matyti, kad alumnai VVS privalėjo išeiti vos ne visą FMMF mokslų kursą teologijos diplomui gauti. Šių studijų pobūdis pagal įstatus vėlgi niekuo nesiskyrė nuo universiteto pasauliečių studentų: kursų alumnai privalėjo klausyti universiteto auditorijose kartu su pasauliečiais, kartu laikė egzaminus, naudojosi tais pačiais vadovėliais, kurių laikėsi profesoriai, dėstydami savo kursus, ir kuriais juos privalėjo aprūpinti savo lėšomis seminarija⁴⁴.

Suprantama, kad nei tokia pasaulietiška plati mokymo programa, nei juo labiau pasaulietiškas studijavimo būdas negalėjo nekliūti tiems dvasininkams, kurie manė, jog alumnams turėtų pakakti vien teologinių dalykų.

Neabejotina, jog pasaulietinių mokslų seminarijos planuose problematikai lemiamą įtaką turėjo tuometinis VU rektorius, teisininkas ir ekonomistas fiziokratas J. Stroinovskis bei kuratorius A. Čartoryskis, entuziastingas gamtos mokslų šalininkas. Greičiausiai J. Stroinovskio dėka VVS mokymo planuose atsirado teisės ir ekonomikos dalykai⁴⁵. Apie gamtos mokslų reikalingumą kalbama komiteto parengtų VVS įstatų projekto A. Čartoryskio pataisose, kur jis aptaria botanikos, žemės ūkio ir higienos disciplinų tikslingumą. A. Čartoryskis rašo: "O dėl mokslų plano, būčiau patenkintas, jei visi klierikai mokytųsi botanikos ir žemdirbystės kaip dalykų, kurie galėtų būti jiems naudingi kiekvienoje padėtyje, ypač jei jie taps kaimo klebonais ar vienuolynų vyresniaisiais. Priešingai, atrodo, jog politinė ekonomija jiems mažiau reikalinga, ir nebūtina reikalauti, kad visi jos mokytųsi. Nors dažnai menkas medicinos žinojimas būna žalingesnis nei visiškas jos nežinojimas, gal nebūtų pavojaus pamokyti klierikus, be higienos, ko nors daugiau iš medicinos mokslų"⁴⁶.

⁴¹ Ustawy dla Głównego Seminarium... // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 58–59.

⁴² Žr.: Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. S. 529–534.

⁴³ Žr.: VU paskaitų tvarkaraščiai 1803–1832 m. // Bieliński J. Min. veik. T. 2. P. 24–53.

⁴⁴ Ustawy dla Głównego Seminarium... L. 58–59.

⁴⁵ Žr.: Račkauskas J. A. Min. veik. P. 406–407.

⁴⁶ A. Čartoryskio 1804 12 ? laiškas J. Stroinovskiui // NBR(V). Rps. III. 3296. L. 267–269. Šį laišką cituoja ir V. Vorotynskis (Min. veik. T. 1. P. 140).

Matome, jog A.Čartoryskis, panašiai kaip J.K.Kasakauskas, akcentuoja kultūrinę ir socialinę dvasininkijos vaidmenį, ateities klebono funkcijas įsivaizduodamas ne tik kaip liaudies dvasios vadovo, bet ir jos pirmojo mokytojo, gydytojo, patarėjo. Šis akcentas vėlesniuose VVS šalininkų pasisakymuose vis tvirtėjo. Tuoj po VVS atidarymo 1808 m. liepos 19 d. savo raštiškame nurodyme universiteto rektoriui kuratorius rašo: "Vilniaus vyriausiajai seminarijai... universitetas... turi skirti ypač daug dėmesio. Tai labai svarbu siekiant suteikti tam institutui gerą kryptį, sukurti jame tinkamą tokiam sambūriui dvasią, apsaugoti dvasiškąją jaunuomenę nuo prietarų ir tamsumo, įskiepyti jai teisingą ir šviesuolišką pamaldumą, pagrįstą dora morale ir esminiu savo luomo pareigų supratimu. Seminarijos taryba privalo žiūrėti, kad baigę mokslus klierikai taip būtų pasirengę eiti svarbias pareigas, kurioms yra pašaukti, jog su laiku galėtų naudingai daryti įtaką kitų švietimui ir pataisymui liaudies pažiūrų ir jausmų"⁴⁷.

Būtent šia linkme VVS numatė formuoti būsimą klerą.

Gamtos mokslai seminarijoje 1808–1833 m.

Nors gamtos mokslų vaidmuo VVS mokymo programoje numatytas didelis, tačiau realiai, ypač pirmuoju 1808–1816 m. VVS veiklos tarpsniu, nepajėgta jo geriau realizuoti. Kaip vėliau matysime, iš įstatuose numatytų 10 gamtamokslinio-praktinio profilio dalykų (kartu su higiena, architektūra ir piešimu) dėstyti tik 6, t. y. 60%. Tačiau ir tai neatspindi realybės, nes kai kurie šie dalykai dėstyti fragmentiškai, ne per visą seminarijos gyvavimo laiką.

Svarbiausia priežastis, vertusi nesilaikyti gamtos mokslų studijų planų, buvo ateinančių į VVS alumnų menkas pasirengimas. VVS įkūrimo įsake diecezinėms seminarijoms ir ypač Vilniaus buvo nurodyta suderinti savo mokymo planus su VVS planais, kad iš jų į VVS pasiųsti alumnai sugebėtų tęsti studijas universitete⁴⁸. Tačiau jose mažai kas pasikeitė. Iš diecezinių seminarijų ateinantys klierikai gamtamokslinių žinių neatsinešdavo, tik kartais pasitaisydavo šiek tiek išmanančių geografiją⁴⁹. Apie tai net ir 1823 m. rašė rektorius J.Tvardovskis (Twardowski): "Iš diecezinių seminarijų atsiųsti klierikai neturi jokie pasirengimo, arba tik labai nežymų pagalbiniam ir filosofiniams mokslams, kaip fizika, gamtos istorija, agronomija, filosofija, graikų, lotynų, rusų ir lenkų literatūra, bei

jokio Rytų kalboms⁵⁰. Todėl jau nuo pirmų dienų klierikai buvo nusiteikę prieš platesnes gamtos mokslų studijas.

Menkas pasirengimas gamtos ir kalbų mokslų studijoms ypač lietė alumnus iš Žemaičių ir Minsko vyskupijų. Tuoj po seminarijos atidarymo, 1808 m. birželio mėn., VVS regensas pažymėjo, kad alumnai mokosi noriai ir stropiai. Tačiau jau gruodžio mėn. seminarijos tarybai jis rašė, „...jog jau pusė žemaičių ir minskiečių klierikų trokšta, kad jų vyskupai paleistų juos iš tos seminarijos dėl priešasčių, kurias ankstesniuose [raportuose] nurodžiau⁵¹, t. y. dėl nesugebėjimo mokytis. Kai kurie iš jų, kaip B.Ivanauskas (Iwanowski) iš Žemaičių vyskupijos, jau 1808 m. pavasarį savo nenorą studijuoti motyvavo dar ir tuo, jog iš viso neturi potraukio kalboms, o tuo labiau matematikai⁵². Taigi toli gražu ne visi klierikai buvo taip pat ir psichologiškai pasirengę priimti naują mokymo sistemą.

Siekdama pakelti ateinančių alumnų išsimokslinimo lygį, seminarijos vadovybė buvo priversta atvykstantiems klierikams įvesti stojamuosius egzaminus, per kuriuos, be krikščionybės pagrindų ir kalbų, buvo tikrinamos jų fizikos, geografijos bei matematikos žinios⁵³. Tačiau to nepakako. Per visą seminarijos gyvavimą įstatuose numatytų kassavaitinių konferencijų bei klierikų valgymo metu sakytų pamokslų tematika mirga pokalbiais apie pasaulietinių mokslų ir švietimo kunigams būtinybę

⁴⁷ A.Čartoryskio 1808 07 19 raštas VU rektoriui // Vyriausiasis senųjų aktų archyvas (Varšuva). Sig. 290. L. 108 [Zbiór materiałów różnej proveniencji od XVI do XX w.].

⁴⁸ Žr.: Caro 1803 07 18 įsako tekstas // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58. L. 1–2.

⁴⁹ Žr.: Žinios apie Vilniaus diecezinę seminariją 1813–1814 ir 1819–1821 m. // LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3177. L. 293–296; B. 422. L. 115; B. 426. L. 33–34; Vyskupo B.Mackevičiaus laiškas seminarijos tarybai // VUBRS. F. 57. B. 54–43. L. 69–70.

⁵⁰ J.Tvardovskio 1823 09 09 laiškas A.Čartoryskiui // LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 41. L. 1.

⁵¹ Cit. pagal: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 91; VVS tarybos 1808 12? posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21656. L. 70.

⁵² Ten pat. P. 86; VVS tarybos 1808 06 09 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21656. L. 51.

⁵³ Žr., pvz.: VVS tarybos 1820 09 13 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21679. L. 50; Regenso padėjėjo 1819 09 19 ir 1825 08 30 raportai seminarijos tarybai // Ten pat. F. 43–21667. L. 34; F. 43–21729. L. 76 ir kt.

bei naujovišką VVS dvasią⁵⁴. Jeigu taip atkakliai formuotos alumnų nuostatos, matyt, psichologinis poveikis buvo išties reikalingas.

Apie konkrečias gamtos mokslų disciplinas 1808–1816 m. duomenų pateikia savo knygoje V.Vorotynskis. Kad seminarijos vadovybė siekė įgyvendinti naująją mokymo sistemą, rodo tai, jog tuoj po seminarijos atidarymo, nuo birželio 3 d., be kalbų, alumnams pradėta kasdien po valandą dėstyti matematiką⁵⁵. Ją dėstė anksčiau VU matematiką ir fiziką studijavęs universiteto moralinės teologijos ir kanonų teisės adjunktas bazilijonas Benjaminas Koža (Korza; 1762–1809). B.Kožos dėstyta matematika vargiai galėjo būti sistemingas mokslo kursas, o daugiau elementarūs pradmenys. Šiai pirmajai mus dominančiai seminarijos disciplinai dėmesį rodė pats A.Čartoryskis, kuris per vizitą (liepos 17 d.) seminarijoje dalyvavo matematikos paskaitoje ir net uždavė klierikams kelis klausimus⁵⁶.

Geriau dėstyti matematiką pradėta po atostogų, 1808–09 m.m. Rugsėjo 21–spalio 1 d. įvyko matematikos egzaminas iš dalies atostogų metu išėito kurso. Kadangi pasirodė, jog kai kurie alumnai gerokai pažengė į priekį, seminarijos taryba nutarė gambiausius ir stropiausius mokinius toliau siųsti į FMMF algebros katedros profesoriaus Tomo Žyckio (Życki; 1762–1839) universitetines algebros ir geometrijos paskaitas. Kitiems klierikams dėstyti elementariąją matematiką dėl B.Kožos ligos laikinai pavesta turėjusiam matematinių išsimokslinimą seminarijos unitų prefektui bazilijonui Klemensui Čaplinskiui (Czapliński; 1769-?)⁵⁷. Nuo lapkričio 13 d. jį pakeitė jau nuolatinis lektorius, tuo metu mokytojų seminarijos klausytojas, vėliau VU aukštosios ir taikomosios matematikos katedros profesorius Mykolas Pelka-Polinskis (Pełka-Poliński; 1784–1848), klierikų mokymą pradėjęs matematikos egzaminu⁵⁸.

Šis alumnų matematikos studijų diferencijavimas pasirodė nepakankamas. 1808 m. gruodžio 8 d. raporte seminarijos tarybai VVS regensas, išsigandęs vis didėjančio alumnų bėgimo, paprašė tarybos laikyti matematiką laisvu dalyku ar bent leisti pasirinkti arba geometriją, arba algebrą, taip pat daryti ir su kai kuriomis kalbomis. Pasirinkti buvo leista⁵⁹.

Be matematikos, iškart po vasaros atostogų, rugsėjo 17 d., įvyko pirmoji gamtos istorijos paskaita, kurią skaitė tuometinė Lietuvos

botanikos mokslo garsenybė – gamtos istorijos ir botanikos katedros profesorius pijoras Stanislovas Bonifacas Jundzilas (1761–1847)⁶⁰. Kaip ir matematika, gamtos istorija, numatyta VVS įstatuose pagrindine disciplina, seminarijoje pradėta dėstyti kaip pagalbinis kursas, kadangi po visų egzaminų paaiškėjo, jog dauguma klierikų nepasirengę klausyti netgi viso teologijos kurso⁶¹.

1808-09 m.m. iš geometrijos arba algebros ir gamtos istorijos klierikai laikė egzaminus jau sausio ir birželio mėnesiais. Dokumentuose užsimenama, kad 1808 m. lapkričio mėn. 18-19 d. alumnai taip pat laikė egzaminus iš fizikos ir zoologijos. Fiziką tuo metu FMMF dėstė žinomas profesorius Steponas Stubelevičius (Stubielewicz; 1762–1814), o zoologiją – S.B.Jundzilas. Deja, alumnams nepajėgiant, fizikos paskaitas teko nutraukti jau 1808 m. gruodžio mėnesį⁶².

Antraisiais ir trečiaisiais studijų metais gamtos mokslų klierikai nestudijavo. Ir tik ketvirtaisiais, kaip pažymėta V.Vorotynskio, klausė higienos ir agronomijos paskaitų, iš kurių pirmąją dėstė fiziologijos ir higienos katedros profesorius Augustas Bekiu (Becu; 1771–1824), antrąją – veikiausiai S.B.Jundzilas⁶³.

⁵⁴ Žr.: VVS tarybos 1808 09 22 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21656. L. 62; Regenso raportai seminarijos tarybai: 1822 10 30 // MABRS. F. 43–24457. L. 7; 1825 11 29 // Ten pat. F. 43–21729. L. 136; Konferencijų 1826–27 m.m. planas // Ten pat. F. 24483. L. 1; Pamokslų sąrašas 1825 m. // Ten pat. F. 21729. L. 63.

⁵⁵ Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 85; VVS tarybos 1808 06 09 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21656. L. 51.

⁵⁶ Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 86.

⁵⁷ Ten pat. P. 76, 88.

⁵⁸ Ten pat. P. 88–89; VVS tarybos 1808 11 17 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21656. L. 68–69.

⁵⁹ Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 91–92.

⁶⁰ Ten pat. P. 88.

⁶¹ Ten pat. P. 89.

⁶² VVS tarybos posėdžių protokolai: 1808 11 24 // MABRS. F. 43–21656. L. 69; 1808 12 ? // Ten pat. L. 71.

⁶³ Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 180; Klierikams dėstyta agronomija greičiausiai galėjo būti S. B. Jundzilo gamtos istorijos kurso dalis, kadangi pati agronomijos disciplina VU atsirado tik 1819 m.

Ženklesnis gamtos mokslais yra antrasis VVS veiklos tarpsnis – 1816–1833 metai. Tuo metu čia dėstyta fizika (iki 1819 m. paskaitas skaitė fizikos adjunktas Kajetonas Krasovskis (Krasowski; 1784–1854), vėliau – fizikos profesorius Feliksas Dževinskis (Drzewiński; 1788–apie 1850), gamtos istorija, botanika ir zoologija (iki 1823 m. rudens – S.B.Jundzilas, vėliau – botanikos profesorius Juozas Jundzilas (Jundził; 1794–1877), agronomija (nuo 1819 m. – K.Krasovskis, nuo 1822 m. – agronomijos profesorius Mykolas Očapovskis (Oczapowski; 1788–1854) ir higiena (A.Bekiu), o nuo 1825 m. – teismo medicinos ir medicininės policijos katedros profesorius Jonas Karolis Berkmanas (Bärkmann; 1783–1856).

Dokumentai rodo, jog gamtamoksliniai dalykai VVS šiuo metu dėstyti pirmajame ir ketvirtajame kurse, nors yra ir išimčių. Kaip jų mokyta antruoju VVS veiklos tarpsniu, matyti iš lentelės.

Gamtos mokslų ir higienos dalykai alumnams 1817–1831 m.⁶⁴

Gamtos mokslai

Mokslo metai	pirmais mokslo metais	ketvirtais mokslo metais	kitais mokslo metais
1816–17	neplanuoti		
1817–18	(higiena)		
1818–19	fizika (gamtos istorija)		
1819–20		fizika	
1820–21	fizika, gamtos istorija	fizika, gamtos istorija	
1821–22	gamtos istorija (fizika)	gamtos istorija	
1822–23	fizika (gamtos istorija)	gamtos istorija	
1823–24	gamtos istorija	higiena	

1824–25	(fizika)	fizika, higiena (agronomija)	penktasis metais – higiena (agronomija)
1825–26	(zoologija)	botanika, agronomija (higiena, fizika)	
1826–27	agronomija	agronomija, higiena	trečiasis metais – agronomija
1827–28	agronomija, zoologija	agronomija, higiena, fizika	trečiasis metais – botanika
1828–29		agronomija, botanika, higiena	
1829–30	nerasta duomenų		
1830–31	agronomija	higiena	

Pastaba. Disciplina skliausteliuose numatyta, bet tais metais nedėstyta.

⁶⁴ Lentelė sudaryta, remiantis šiais šaltiniais: VVS tarybos posėdžių protokolai: 1817 09 18 // MABRS. F. 43–21666. L. 61, 62; 1817 12 14 // Ten pat. F. 43–21667. L. 99; 1818 09 17 // Ten pat. F. 43–21674. L. 65–66; 1819 09 18 // Ten pat. F. 43–21677. L. 50; 1820 09 27 // Ten pat. F. 43–21679. L. 71–72; 1821 09 19 // Ten pat. F. 43–21693. L. 83, 85–86; 1822 09 11 // Ten pat. F. 43–21693. L. 220–221; 1822 10 02 // Ten pat. L. 234; 1823 05 14 // VUBRS. F. 57. B. 54–42. L. 26; 1823 07 02 // Ten pat. L. 36; 1824 09 29 //MABRS. F. 43–21711. L. 69; 1824 10 06 // Ten pat. L. 70, 75; 1825 09 21 // Ten pat. F. 43–21723. L. 65; 1830 09 16 // Ten pat. F. 43–21761. L. 166–167; Regenso raportai seminarijos tarybai: 1824 11 23 // Ten pat. F. 43–24469. L. 15; 1825 02 11, 23 // Ten pat. F. 43–21729. L. 11, 17; 1825 05 19 // Ten pat. L. 39, 48; 1825 09 14 // Ten pat. L. 101; 1825 10 05 // Ten pat. L. 118; 1825 11 02 // Ten pat. L. 133; 1826 05 23 // Ten pat. L. 193; 1827 09 02 // Ten pat. F. 43–21749. L. 122; F. 43–24469. L. 53; 1829 06 02 // Ten pat. F. 43–21731. L. 6; Klierikų studijuojami mokslai: 1825–26 m. m. // Ten pat. F. 43–21729. L. 120; F. 43–21726. L. 6; 1826–27 m.m. // Ten pat. F. 273–3860. L. 26; 1828–29 m.m. // Ten pat. F. 43–21756. L. 132; 1823–24 m.m. // Čartoryskių biblioteka (Krokuva) (toliau – ČB). Rps. 5477. L. 613 [NB(V). Mf. 28135]; VVS klierikų 1823–24 m.m. sąrašas // Ten pat. L. 614.

Iš lentelės matyti, jog būta metų, kada kai kurios gamtamokslinės disciplinos išvis nedėstytos, nors ir buvo planuotos. Šį reiškinį sąlygojo tai, jog gamtos mokslai iš tikrųjų tapo pagalbiniais teologinėms studijoms. Jų atsisakydavo, jeigu paskaitų valandos sutapdavo su kitų, ypač teologinių, dalykų laiku. Taip atsitiko 1821–22, 1824–25 ir 1825–26 m.m. su fizika, 1818–19 ir 1822–23 m.m. – su gamtos istorija, 1824–25 m.m. – su agronomija⁶⁵. Kai kurie alumnai nuo gamtos mokslų paskaitų lankymo arba bent egzaminų būdavo atleidžiami, jei per stojamuosius egzaminus pasirodydavo pakankamai juos išmaną arba jau turį filosofijos kandidato laipsnį, o neretai ir dėl laiko stygiaus pasirengti magistro egzaminams⁶⁶. Atleisdavo alumnus ir priešingu atveju – kai jie visiškai nesuvokdavo gamtos mokslų⁶⁷.

Gamtos mokslų studijas ypač komplikavo vadovėlių trūkumas, atstumdaves alumnus nuo mokslo, kaip per sunkaus jų jėgoms dalyko. Neturėdami įpročio užsirašyti paskaitų, o vis dėlto norėdami baigti mokslus, kai kurie alumnai perrašinėdavo ištistus traktatus iš universiteto ar seminarijos bibliotekų vadovėlių, kartais perrašydami ir visus. Dėl to buvo kalta seminarijos taryba, neaprūpinusi jų reikalingomis mokymosi priemonėmis, numatytomis seminarijos įstatuose. Jau 1808 m. regensas kreipėsi į tarybą laišku, prašydamas skirti pinigų reikalingoms knygoms pirkti ar bent praėjusių metų profesorių užrašams išspausdinti, kadangi daug klierikų jau “skundžiasi susilpnėjusiomis akimis ir plaučiais, nes po kelis šimtus lapų kiekvienam prisieina rašyti”⁶⁸.

Būdingas 1825 m. regenso laiškas seminarijos tarybai dėl klierikų atleidimo nuo fizikos mokymosi, demonstruojantis problemų tęstinumą – menką alumnų išsimokslinimą ir vadovėlių trūkumą. Prašymas ir dabar motyvuojamas tuo, jog “beveik visiškai nėra reikalingų tobulintis šiame dalyke veikalų ir nėra galimybės dažnai kartoti to, kas išgirsta paskaitose, panaudojant aparatus ir fizikines mašinas, kaip daro eiliniai pasauliečiai akademikai” (t. y. universiteto klausytojai). Dėl to klierikai niekaip negali išlaikyti egzamino, “nepadarydami žalos viso instituto reputacijai”. Prašoma ir kitą pusmetį juos atleisti nuo fizikos, neversti “lankyti paskaitų, kurios jų protams labai sunkiai įkandamos ir mažai naudingos”, nes nė vienas klierikas “neturi tinkamo iš

apskritinių mokyklų pasirengimo, įgalinančio iš minėtų paskaitų gauti reikiamą naudą⁶⁹. Panaši padėtis ir su botanika⁷⁰.

Tačiau negalima teigti, kad gamtos mokslų disciplinos visiems be išimties klierikams buvo svetimos. V. Vorotynskis pažymi, jog kai kurie iš jų labai domėjosi pagalbinių mokslų dalykais, skaitė universiteto ir seminarijos bibliotekų knygas⁷¹. Pastaroji 1820 m. tarp 671 knygos turėjo 39 botanikos, zoologijos, žemės ūkio, chemijos, fizikos, matematikos, geografijos, medicinos veikalus, „Dziennik Wileński“, „Kurjer Litewski“, „Syn Otečestva“, „Severnaja Pčela“ ir kitų periodinių leidinių⁷². Randame duomenų, kad klierikai net prašydavo leisti lankyti gamtos mokslų paskaitas⁷³. Todėl į klausimą, kodėl gamtos mokslai VVS vis dėlto nepajėgė užimti jiems įstatais numatytos vietos, geriausią atsakymą pateikia 1817 m. regenso raportas: „Beveik visų klierikų noras jiems skirtų mokslų studijoms išties didelis, tačiau senka jų jėgos, nepajėgdamos iš karto visko aprėpti; dėl to daugelį ... paskaitų lankydami, neįstengia nė vienos pakankamai gerai suvokti... tai turi įtakos jų dvasiai ir kūnui, kuris, esant tokiam sunkiam mokslo darbui, negali pakankamai atsigauti“⁷⁴.

⁶⁵ VVS tarybos posėdžių protokolai: 1821 09 19 // MABRS. F. 43–21693. L. 83; 1822 10 02 // Ten pat. L. 234; 1824 10 06 // Ten pat. F. 43–21711. L. 75; Regenso raportai seminarijos tarybai: 1818 09 17 // Ten pat. F. 43–21667. L. 188; 1824 11 23 // Ten pat. F. 43–24469. L. 15; 1825 02 23 // Ten pat. F. 43–21729. L. 17; 1825 10 05 // Ten pat. L. 118.

⁶⁶ VVS tarybos posėdžių protokolai: 1818 09 17 // MABRS. F. 43–21674. L. 66; 1820 09 27 // Ten pat. F. 43–21679. L. 71–72; 1826 02 01 // Ten pat. F. 43–21740. L. 3–4; Regenso raportai seminarijos tarybai: 1825 10 31 // Ten pat. F. 43–24469. L. 26; 1829 06 02 // Ten pat. F. 43–21731. L. 6.

⁶⁷ Regenso 1825 02 23 raportas seminarijos tarybai // MABRS. F. 43–21729. L. 17; VVS tarybos 1826 02 01 posėdžio protokolas // Ten pat. F. 43–21740. L. 3–4.

⁶⁸ Cit. pagal: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 95–96.

⁶⁹ Regenso 1825 02 11 raportas seminarijos tarybai // MABRS. F. 43–21729. L. 11.

⁷⁰ Regenso 1825 12 21 raportas seminarijos tarybai // Ten pat. F. 43–24469. L. 26.

⁷¹ Worotyński W. Min. veik. T. 2. P. 188–189.

⁷² VVS bibliotekos knygų sąrašas, sudarytas 1820 12 01 // VUBRS. F. 57. B. 53–100. L. 11–20.

⁷³ VVS tarybos 1819 09 18 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21677. L. 50.

⁷⁴ Regenso 1817 12 04 raportas seminarijos tarybai // Ten pat. F. 43–21667. L. 99–100.

Taigi kalbama apie dar vieną VVS problemą – per didelę mokslinių disciplinų apimtį. Esant tokiam mokslo krūviui, pirmiausia žiūrėta luomui svarbiausių dalykų. Daugelis alumnų studijavo vien teologiją su lotynų literatūra ir kai kuriomis kalbomis. Tik patys gambiausi mokėsi pagal platesnę programą⁷⁵.

Nors ir būta kiekvienai naujovei būdingų nesklaidumų, reikšmingiausias yra pats gamtos mokslų atsiradimas to meto dvasininkijos mokymo programose bei įsitikinimas šių disciplinų perspektyvumu. Klierikų gamtamokslinio lavinimosi prasmė, kurią matė seminarijos vadovybė, ypač išryškėja kritiniu jos istorijos tarpsniu – 1816–1818 m., kada gamtos mokslų klausimas čia įgauna vos ne ideologinę svarbą, netikėtai išryškindamas prieštaringas visuomenės poliarizacijas ir tendencijas.

1812 m. dėl karo nutrūkusi VVS veikla atsinaujino 1816 m. Tuo metu prieš seminariją stėjo dvi konfesinės jėgos – Peterburgo Romos katalikų dvasinė kolegija, atstovavusi Rusijos imperinės politikos interesams dvasinėje srityje, ir seminariją išlaikę vienuolynai⁷⁶. Šios dvi jėgos Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos rašte švietimo ministru, datuotame 1816 m. rugpjūčio 16 d., siūlė VVS uždaryti kaip kenksmingą. Pagrindinis priekaištas jai – pasaulietinis seminarijos mokymo pobūdis: žalingas alumnų dorovei universiteto paskaitų lankymas ir be reikalo dėstomos pasaulietinės – gamtamokslinės disciplinos. Kaip alternatyva pabrėžtas ne blogesnis klierikų parengimas diecezinėse seminarijose⁷⁷.

Tokią poziciją iš dalies galima suprasti prisiminus, kad pasaulietinių žinių būtinumo, o ypač gamtamokslinių dalykų klero išsimokslinimui akcentavimas, buvo vienas iš motyvų rengti aukštąjį klerą be Bažnyčios kontrolės. Kai kurie Bažnyčios atstovai su tuo niekada nesusitaikė. Šių mokslų reikalingumo dvasinės seminarijos programoje svarstymai iš esmės atspindėjo seno ir naujo požiūrio į dvasininko vietą XIX a. I pusės visuomenėje susidūrimą, vykusį tuo metu ne tik tarp bažnytinės, bet ir tarp pasaulietinės visuomenės narių. Dalis jų laikėsi nuomonės, jog per pasaulietiškas gamtamokslines universiteto paskaitas buvo visiškai įmanomas liberalios orientacijos idėjų kelias į dvasininkiją. Šių dalykų neatsitiktinai bijota, kaip galinčių formuoti dvasininkų, o ypač

aukštesniųjų, nepaklusnumą bažnytinei ir imperinei valdžiai. Taip atsitiko su botaniku S. B. Jundzilu, kai šis Šviečiamojo amžiaus auklėtinis, net turėdamas išeiti į pensiją, nebenorėjo priklausyti nuo bažnytinės valdžios, geriau sutikdamas gauti mažesnę pensiją iš universiteto kasos negu didesnę iš beneficijos⁷⁸. Kai seminarijos tarybos nario A. Klungevičiaus (Kłągiewicz) raginimu diecezinėms seminarijoms buvo liepta kaip ir VVS dėstyti pasaulietinius mokslus, Podolės Kameneco vyskupas B. Mackevičius (Mackiewicz), pasak J. Kurčevskio (Kurczewski), atsakė, kad jam reikalingi ne astronomai ir botanikai, bet vadovai išganymo kelyje. 1825 m. laiške seminarijos tarybai šis vyskupas nekaip apibūdino ir VVS absolventų dorovę, esą šie "kartais mėgsta burbtelėti prieš vyskupą, nežiūri į mažas pajamas", nors iš seminarijos ir išeina pagal savo galimybes išsimokslinę⁷⁹.

Gamtos mokslai buvo tik viena iš nepasitenkinimo VVS išraiškų. Lietuvos Bažnyčios viršūnei apskritai nepatiko VVS teologų rengimo supasaulietinimas, universiteto teologijos profesorių orientacija į Austrijos teologijos fakultetuose paplitusius vadovėlius, propagavusius jozefinizmo doktriną, kuri teisingo pasaulietinės valdžios kišimąsi į Bažnyčios reikalus⁸⁰. Todėl nenuostabu, jog popiežiaus neribotų teisių šalininkai istorikai katalikai vėliau nepalankiai vertino teologijos studijas Vilniaus universitete arba, kaip V. Vorotyński, iš patriotinių paskatų stengėsi sumažinti jozefinizmo, gaubusio tą instituciją, įtaką.

⁷⁵ VVS tarybos 1817 07 03 posėdžio protokolas // Ten pat. F. 43–21666. L. 53.

⁷⁶ Nuo piniginės prievolės seminarijai buvo atleisti visi jėzuitų, pijorų, misionierių, bonifratrų, vizitiečių ir gailėstingųjų seserų vienuolynai bei vienuolynai, kuriems VU kuratorius pavedė ar pavestų išlaikyti gimnazijas ar apskrities mokyklas, taip pat tie Vilniaus vienuolynai, kurių nariai, tęsdami studijas VU, per egzaminus parodys pažangą moksle (žr.: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 24; Caro 1803 07 18 įsako tekstas // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 58).

⁷⁷ Worotyński W. Min. veik. T. 2. P. 143–144; VVS tarybos 1817 07 03 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21666. L. 50–51.

⁷⁸ Bieliński J. Min. veik. T. 3. P. 207–208.

⁷⁹ Žr.: Kurczewski J. Min. veik. P. 344; B. Mackevičiaus 1825 07 14 laiškas seminarijos tarybai // VUBRS. F. 57. B. 54–43. L. 69–70.

⁸⁰ Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940. V., 1977. P. 87–88.

Kita Lietuvos pasaulietinės ir dvasinės visuomenės dalis, priešingai, į VVS auklėtinius žiūrėjo kaip į šaltinį, sugebésiantį atgaivinti dvasininkų luomą, kuri 1821 m. taip niūriai apibūdino filomatas T.Ložinskis (Łoziński). „Tarp dvasininkų yra tamsiausių žmonių, fanatizmas savo geležiniuose gniaužtuose dar laiko liaudies žmonių nugaras... Tai ištikimiausia despotizmui žmonių klasė“⁸¹. Šio visuomenės sparno mąstymo argumentaciją gerai atspindėjo tuometinio seminarijos regenso pavaduotojo A.Klongevičiaus kalba, pasakyta 1816 m. per seminarijos atidarymą. Peterburgo atakų įkarštyje ji tapo viešu iššūkiu Peterburgo pozicijai. Kalbai teiktą svarbą liudija tai, jog 1822 m. ji buvo išspausdinta visuomenei atskiru leidiniu lenkų kalba⁸².

Savo pasisakyme A.Klongevičius, akcentavęs pasaulietinių mokslų svarbą dvasininkų pareigoms („tam, kad dvasininkas naudingai savo užduotį atliktų, turi įgyti ne tik profesinį – teologijos, bet ir gamtos mokslų dalykų išsimokslinimą, nes teologiniai mokslai esminiais taps tik paremti kitomis žiniomis“), toliau didaktiškai pažymi: „Tačiau tarp kunigų šiuo metu vyrauja didelis pasipriešinimas kitiems mokslams, nors jie labai padeda gerinti kunigo darbą ir daryti didesnę įtaką žmonėms“. Kunigai, užuot švietę savo protą, šalinasi mokslo. „Todėl, – nurodo A.Klongevičius, – ... jeigu pasvertume, kas yra tų tamsybių, kurios dar taip plačiai viešpatauja ir savo plieninėje valdžioje laiko mažiausiai tris ketvirtadalius liaudies, kaltininkas, turbūt kad kalčiausiais rastume dvasininkus.

Kunigui mokslas būtinas ir todėl, jog pagal dabar vyraujančius klaidingus įsitikinimus visos mokyklos tarnauja tik privilegijuotosioms klasėms ir žemesniosioms dar ilgai nedaug duos naudos. Todėl dvasininkai turėtų žadinti žemesniesiems luomams mokslo trūkumo ir poreikio jam pojūtį“.

A.Klongevičiaus kalba rodo pažiūrų į dvasininko visuomenines funkcijas evoliuciją. J.K.Kasakauskas, savo mikropasaulyje veikiančio XVIII a. pabaigos klebono – kaimiečių patarėjo ir pagalbininko, – įvaizdis čia personifikuojamas į liaudies žadintoją, jos švietimo ir pažangos įrankį. Peterburgo akimis, toks lenkiškai kalbantis plačiai išsilavinęs katalikų dvasininkas, žadinantis visuomenėje švietimo poreikį (o gal ir tautinę savimonę?), pravoslaviškoje valstybinėje terpėje galėjo atrodyti vos ne vėžine imperijos ląstele.

Jos generatoriumi buvo VVS. Juk ne be reikalo čia klierikams per pietus ir vakarienę, be Senojo ir Naujojo Testamentų, buvo skaitoma nacionalinius lenkų jausmus žadinanti A.S.Naruševičiaus (Naruszewicz) „Lenkų tautos istorija“⁸³. Galbūt tai padėtų atsakyti į klausimą, kodėl gi šiaip jau savo statusu imperinės politikos interesams palanki katalikiška institucija staiga tapo šalintinu kliuviniu.

Savo poziciją Peterburgo dvasinės kolegijos rašto atžvilgiu A.Klongevičius nedviprasmiškai išsakė 1816 m. laiške A.Čartoryskiui, kuriame prašė informuoti carą, jog nedalyvaujant nešvariose Peterburgo kolegijos prieš VVS akcijose, kurios yra žalingos švietimui bei religijai ir kuriomis „patys dvasininkai dvasininkų švietimą nori vėl padaryti bevertį“⁸⁴. Panašią poziciją užėmė ir sukomplektuota, prižiūrint A.Čartoryskiui, seminarijos taryba, į kurią įėjo nemažai Šviečiamojo amžiaus auklėtinių, platesnių pažiūrų žmonių, nelinkusių lengvai nusileisti: S.Malevskis (Malewski), A.Synhajevskis (Synhajewski), J.Chodanis (Chodani), A.Klongevičius ir kt. Apologijoje A.Čartoryskiui, paruoštoje jo paties nurodymu ir datuotoje 1817 m. liepos 3 d.⁸⁵, taryba pateikė savo kontrargumentus į Peterburgo priekaištus: „Visi mokslai ... ne tik kad nekenkia, o priešingai, kiekvienas iš gamtos mokslų daug šviesos dvasiniams mokslams suteikia“⁸⁶, todėl derėtų galvoti apie galimybes kuo daugiau jų aprėpti; klierikų bendravimas su pasaulietine jaunuomene labai naudingas, nes išbando jų pašaukimo tvirtumą, apšvarindamas nuo priklydusiųjų. Ydos, pasireiškusios tarp kai kurių seminarijos klierikų, yra diecezinių seminarijų raugo

⁸¹ Cit. pagal: Lukšienė M. Min. veik. P. 160.

⁸² Mowa zastępcy rejensa. Dawniej rejensa Gł. duchownego seminaryum... Jędrzeja Kłagiewicza... przy nowem otwarciu tego seminaryum, w obecności rady seminarskiej, miana dnia 24 września 1816 roku w Wilnie. Wilno, 1822.

⁸³ Regenso 1825 06 03 paaiškinimai vizitatoriams // MABRS. F. 43–24472. L. 3.

⁸⁴ A. Klongevičiaus 1816 11 23 laiškas A. Čartoryskiui // ČB. Rps. 5477. L. 42[NB(V). Mf. 28135]. Šį laišką cituoja ir V. Vorotynskis (Min. veik. T. 1. P. 145).

⁸⁵ Apologijos tekstą žr.: VVS tarybos 1817 07 03 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21666. L. 50–56; Kai kuriuos jos teiginius cituoja V. Vorotynskis, remdamasis: Godlewski M. Min. veik. P. 43–52.

⁸⁶ Žr. apologijos tekstą. L. 52 (85 išnaša).

padariniai; jeigu Dvasinė kolegija yra tokia naivi, jog katekizmą laiko teologija, pabirą scholastinių senienų rinkinį – tvarkinga teologine sistema, Bažnyčios istorijos skyrių sąrašą – pačia istorija, pasenusią gramatiką – literatūra, t. y. mokslo pavadinimą – pačiu mokslu, tada suprantama jos išvada, jog diecezinėse ir Vyriausiojoje seminarijoje dėstymas yra vienodo lygio.

Remdamasis apologija, A.Čartoryskis 1817 m. rugpjūčio 5 d. rašte tuometiniam švietimo ministrui ir Vyriausiosios kitatikių dvasinių reikalų valdybos valdytojui A.Golycinui(Golycin)⁸⁷ argumentavo VVS svarbą dvasininkijos švietimui, jos išsaugojimo būtinumą motyvuodamas nuosmukiu diecezinių seminarijų, kuriose “per daugiau kaip dvidešimt metų taip pablogėjo išauklėjimas, kad, išskyrus vienuolius ir unitus, iš dviejų tūkstančių pasauliečių kunigų šešiose Romos išpažinimo vyskupijose mokytojų teologų ir gabių pamokslininkų nedaug tegalima rasti. Vilniaus universitetas iki šiol tarp savo profesorių neturėjo nė vieno pasauliečio kunigo; labai sunku rasti pasaulietinėje dvasininkijoje gabių dvasininkų ir pamokslininkų mokykloms”⁸⁸. Iš šių seminarijų tiek tegalima laukti, rašo kuratorius, kiek jas įstengs paveikti VVS.

Šiame rašte, taip pat 27 d. laiške metropolitui S.Bogušui-Sestrencevičiui A.Čartoryskis akcentavo, matyt, ir labiausiai ginčijamą gamtos mokslų naudą. Rašte jis įrodinėjo: “...kas galėtų ginčyti, kad vadinamieji gamtos mokslai neįneša tobulumo į bažnytinius mokslus. Šio dalyko žymiausių autorių darbuose, Bažnyčios Tėvų kūriniuose gilios gamtamokslinės žinios egzistuoja kartu su teologinėmis tiesomis ir ne kartą yra pagrindas, o dažnai ir pavyzdys”⁸⁹. Laiške A.Čartoryskis diplomatiškai pažymėjo, jog tokiam išsilavinusiam žmogui, koks yra metropolitas, gamtos mokslų naudos įrodinėti nereikia. Religija turi prižiūrėti mokslą bei švietimą, kartu religija ir kunigai iš mokslo turi semtis naudos bei autoriteto. “Visuotiniu švietimo troškulio metu, kai visos klasės šiuo atžvilgiu daro didelę pažangą, dvasininkija, atsisakiusi šioje pažangoje pirmauti, labai pakenktą ir sau pačiai, ir religijai. Kunigai, mokytojai, mokiniai, bažnytinė ir edukacinė valdžia turi veikti išvien, tik tada iš jų vienybės išplauks gėris žmonėms ir kraštui”⁹⁰.

A.Čartoryskio įrodymai A.Golycinui bei aukščiausiesiems Bažnyčios hierarchams, matyt, pasirodė įtikinami, nes Peterburgo dvasinei

kolegijai jau rugsėjo 7 d. buvo nurodyta surasti lėšų VVS sutvarkyti taip, kad ji galėtų toliau naujoviškai mokytį⁹¹.

Peterburgo dvasinės kolegijos užslėptas priešiškus VVS dar kartą prasiveržė 1818 m., dabar jau iš pasalų. Minėtą rūpinimąsi VVS darbo sutvarkymu kolegija po metų pabandė įvardyti kaip nurodymą atskirti seminariją nuo universiteto⁹². Seminarijos vadovybė buvo priversta vėl kreiptis į kuratorių, kuriam įsikišus daugiau atakų nebūta. Kad A.Golycinas čia suvaidino svarbų vaidmenį, matyti iš A.Čartoryskio laiško (be datos) ištraukos: "1818 m., kada seminarijai buvo iškelti įvairūs neteisingi kaltinimai, mano pasiūlymą to instituto svarbos atžvilgiu savo protekcija apgynei nuo grėsusios pražūties"⁹³.

Šis faktas dar kartą rodo, jog Peterburgą labiausiai šokiravo VVS pasaulietiškus. Galbūt tam turėtas šioks toks pagrindas. Vidinis seminarijos gyvenimas 1816–1822 m. buvo palankus pasaulietiniams kontaktams, ir nemažai plačiosios visuomenės aistrų prisiskverbdavo pro seminarijos sienas. Regensas J.Lesnevičius (Leśniewicz) su kapelionu ir kitais dvasininkais tuomet lankė gretimame gubernijos maršalkos M.Remerio (Römer) name veikusią masonų ložę "Uolūsis lietuvis", o alumnai iš universitetinio jaunimo perėmė trauką tokioms "beprotybėms", kaip Paryžiaus daktaro F.Mesmerio (Mesmer) atrastas "gyvuliškasis magnetizmas", arba hipnozė⁹⁴.

Nors, antra vertus, VVS šiuo požiūriu kažin ar buvo išimtis Masonams tuo metu priklausė nemažai dvasininkų, o "magnetizmo" reiškiny Lietuvoje buvo toks visuotinis, jog terodė, kad

⁸⁷ A.Čartoryskio 1817 08 05 raštas kitatikių dvasinių reikalų valdytojui // MABRS. F. 43–21669. L. 1–4.

⁸⁸ Ten pat. L. 3.

⁸⁹ Ten pat. L. 2.

⁹⁰ Cit. pagal: Worotyński W. Min. veik. T. 1. P. 150–151.

⁹¹ Peterburgo dvasinės kolegijos 1817 10 16 raštas Vilniaus Romos katalikų dvasiniam konsistoriui // MABRS. F. 43–21671. L. 1–2.

⁹² VVS tarybos 1818 01 22 posėdžio protokolas // MABRS. F. 43–21674. L. 3–5.

⁹³ A.Čartoryskio laiškas (be datos) švietimo ministrui // ČB. Rps. 5442. L. 443 [NB(V). Mf. 28132].

⁹⁴ M.Herburto seminarijos istorijos 1812–1825 m. rankraščio dokumentas // Ten pat. F. 43–24548. L. 6.

protai nebesitenkino sausu racionalizmu, o jungdami svajones ir fantaziją su gamtos mokslų faktais, troško kažko, kas labiau veiktu jausmus ir vaizduotę. Tikriausiai apie "gyvuliškąjį magnetizmą" žinota ir kitose Lietuvos seminarijose.

Remiantis cituotais A.Klongevičiaus, seminarijos tarybos ir A.Čartoryskio pasisakymais dėl pasaulietinių ir gamtos mokslų reikalingumo dvasininkijai, galima daryti kai kurias išvadas apie, Peterburgo akimis, kur kas pavojingesnę dvasinės bei pasaulietinės visuomenės moderniosios pakraipos požiūrį į dvasininkijos visuomeninę vietą XIX a. I pusėje, radusį atgarsį VVS. Čia dominuoja Šviečiamojo amžiaus motyvai. Konstatuojama, jog kaip tik dvasininkijai tenka didžiausia atsakomybė už liaudies skendėjamą tamsybėse, kuri inspiruoja pačių dvasininkų tamsumas. Atgaivinti dvasininkų luomą, padidinti jo įtaką visuomenei, grąžinti prarastą spindesį įmanoma mokslu ir švietimu. Nebekvestionuojamas teologinių dalykų suderinimo su mokslo žiniomis būtinumas, akcentuojama religijos ir mokslo tiesų abipusės sąveikos nauda. Maža to, išsilavinusios naujosios dvasininkijos reikšmė darosi ypač svarbi – ji privalo rodyti kelią visų visuomenės sluoksnių mokslui ir švietimui, per tokią dvasininkijos veiklą matoma reali galimybė krašto kultūriniam atgimimui.

Vilniaus ir Peterburgo susirėmimas vaizdžiai demonstravo stiprėjančią to meto visuomenės įtampą, kuri jau pranašavo artėjančio sukilimo viesulą. Nepasitenkinimas naujovišku seminarijos mokymu buvo būsimos reakcijos dvelksmas, po kurio VVS įsivyravo apgaulinga ramybė prieš audrą.

Palikta ramybėje, antruoju veiklos tarpsniu seminarija stiprėjo: kilo mokslo lygis, išgalėjo liberalizmo dvasia, padvelkė laisvės vėjas⁹⁵. Šiuo metu bandyta dar labiau įtvirtinti modernų mokymą. Paminėtini 1822–1823 m. teologinių studijų reformos projektai, kuriuose buvo numatoma prailginti seminarijoje studijų trukmę, kartu sustiprinti gamtos mokslų ir kitų pasaulietinių dalykų mokymą. 1823 m. seminarijos regensas M.Herburtas (Herburt) rašė A.Čartoryskiui, siūlydamas pratęsti alumnų studijas iki 7 metų, kad 3 pirmus metus jie galėtų studijuoti vien pasaulietinius mokslus⁹⁶. 1824 m. svarstytas pirmamečių alumnų kursų išplėtimas, nes tik pasitobulinę kalbų ir fizikinių dalykų srityse jie tapsią

tinkamesni teologijai⁹⁷. Tam pritarė universiteto rektorius J.Tvardovskis, 1823 m. akcentavęs tokios reformos modernumą: "... visose gerai sutvarkytose Katalikų Bažnyčios dvasinėse mokyklose dvasiškasis jaunimas pirmiausia mokosi filosofinių dalykų, o po to pereina prie teologinių"⁹⁸.

Taip pat bandyta pagal Austrijos teologinių mokymo įstaigų pavyzdį suskirstyti mokymą į klases (M.Bobrovskio (Bobrowski) projektas)⁹⁹, motyvuojant tuo, kad teologinių dalykų studijoms būtinos paruošiamųjų mokslų žinios. Buvo numatoma 3 pirmus studijų metus skirti pagalbiniais mokslams, o kitus 4 – teologiniams¹⁰⁰, trečioje klasėje dėstyti gamtos istoriją, zoologiją, botaniką, fiziką, ketvirtoje – higieną ir agronomiją. 1823 m. A.Čartoryskis universiteto tarybai rašė, kad mokinių skirstymo į klases geri rezultatai jau praktiškai įrodyti Vilniaus medicinos institute, be to, taip tvarkosi visos žymiausios kitų kraštų teologinės mokyklos¹⁰¹. Deja, po filaretų proceso iš universiteto pasitraukus didžiausiems šios reformos šalininkams A.Čartoryskiui, J.Tvardovskiui ir M.Bobrovskiui, ji sustojo¹⁰².

Gamtos mokslų reikšmės didėjimą seminarijoje šiuo metu rodo ir naujos mokslo laipsnių teikimo taisyklės. Nuo 1807 m. VU egzistavusios teologijos mokslo laipsnių teikimo taisyklės¹⁰³ numatė filosofijos, teologijos ir kanonų teisės magistro laipsnį suteikti po 2 metų studijų asmenims, pateikusiems liudijimą apie išklaustyą fizikos kursą. 1821 m. patvirtintos naujos teologijos mokslo laipsnių teikimo taisyklės. Magistro laipsniui gauti per 4 metus, be 6

⁹⁵ Janulaitis A. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai. V., 1989. P. 242.

⁹⁶ M. Herburto 1823 07 26 laiškas A. Čartoryskiui // ČB. Rps. 5477. L. 549–550 [NB(V). Mf. 28135].

⁹⁷ M.Herburto 1824 03 09 laiškas A.Čartoryskiui // Ten pat. L. 610.

⁹⁸ J.Tvardovskio 1823 09 09 laiškas A.Čartoryskiui // LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 41. L. 1.

⁹⁹ M.Bobrovskio raportai // NBR(V). Rps. BOZ 872. L. 97–104.

¹⁰⁰ A.Čartoryskio 1823 01 06 laiškas VU tarybai // LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 41. L. 2–3.

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² Plačiau apie reformą žr.: Worotyński W. Min. veik. T. 2. P. 123–131.

¹⁰³ Taisyklių tekstą žr.: Сборник материалов... N. 3. С. 788–792.

teologinių kursų, alumnai pagal jas turėjo išklaudyti dar 6 pasaulietinius, tarp kurių jau yra fizika ir gamtos istorija¹⁰⁴.

Kad VVS būta ir kitų originalių mokymo naujovių, liudija 1819 m. A.Čartoryskio rūpesčiu prie seminarijos įkurta parapinių mokytojų ir vargonininkų mokykla, kurioje VVS alumnai turėjo atlikti savotišką pedagoginę praktiką – dėstyti katekizmą ir bažnytinių apeigų mokslą. Labdarybės namų vaikams bei seminarijos tarnams jie irgi dėstė¹⁰⁵. Taigi seminarijoje bandyta praktiškai formuoti švietėjiškus dvasininkijos įgūdžius.

GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS ŠVIETIMAS PO VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMO

Po 1831 m. sukilimo virš VU pakibo uždarymo grėsmė. 1831–32 mokslo metai prasidėjo tik Medicinos mokslų fakulteto ir Teologijos skyriaus bei VVS klausytojams, kiti fakultetai neveikė. Suprantama, jog nebuvo dėstomi ir FMMF profesorių kursai.

1832 m. gegužės 1 d. caro įsakymu VU buvo uždarytas, o VVS su Teologijos skyriumi 1833 m. liepos 1 d. caro įsaku reorganizuoti į Dvasinę akademiją. Nors reorganizavimo rūpesčiai buvo užkrauti tuometiniam Vilniaus vyskupijos valdytojui A.Klongevičiui, anksčiau dideliame VVS šalininkui, tačiau dėl objektyvių aplinkybių dėstyti gamtos mokslų akademijoje jau nenumatyta. Iš gamtos mokslų disciplinų į Dvasinės akademijos mokymo programą įtraukti tik higienos pagrindai, kurie, kaip nurodo Dvasinės akademijos įstatai, turėjo būti dėstomi paskutiniais studijų metais, tam tikslui pakvietus vieną iš Medicinos–chirurgijos akademijos profesorių¹⁰⁶. Vietoj lenkų kalbos imta dėstyti rusų arba lotynų kalbomis (išskyrus pamokslų sakymo pratybas, per kurias klierikai turėjo kalbėti jų vyskupijose vartojamomis kalbomis ar dialektais)¹⁰⁷. Taigi galima sakyti, jog gamtos mokslų disciplinų ir lenkų dėstomosios kalbos pašalinimas buvo matomiausia imperinės reakcijos išraiška aukštųjų dvasininkų rengimo programoje. S.B.Jundzilas apie gamtos mokslų kursus labai apgailestaudamas rašė, jog tų dalykų „nebebuvimas dvasinėje akademinėje įstaigoje vėl sugražins katalikiškąją dvasininkiją

grubių prietarų ir burtų įtakon, iš kurių tik neseniai pradėta išsivaduoti, ir tuo greičiau ir tikriau, jog po universiteto uždarymo ir naujos gimnazijų sandaros tie mokslai paliko vien tuščias pavadinimas“¹⁰⁸.

1843 m. Dvasinė akademija iš Vilniaus buvo perkelta į Peterburgą. Kad joje iki tol nebuvo visiškai išblėsusi pažangesnė VU dvasia, liudija pats caras Nikolajus I savo kalboje, pasakytoje Carskoje Selo 1842 m. rugsėjo 4 d. pas jį tuo reikalu deleguotiems dvasininkams: “Tikrai žinokite, jog iš Vilniaus į Peterburgą įsakiau perkelti Dvasinę akademiją tiktai todėl, kad galėčiau ją asmeniškai prižiūrėti, nes Vilniuje likti ji negalėjo. Turėjau pagrįstų sumetimų būti nepatenkintas kryptimi, kuri jai iki tol buvo duota. Jos tendencija buvo kenksminga“¹⁰⁹.

1843 m. paskelbti nauji Romos katalikų seminarijų įstatai jų mokymo planuose paliko tik teologines disciplinas bei rusų kalbą ir istoriją¹¹⁰, t. y. dvasininkijos švietimas Lietuvoje buvo nusmukdytas į dar žemesnę padėtį nei XVIII a. II pusėje.

Tuo labiau nepamirština VVS, siekusi suformuoti pažangų Šviečiamąjį amžiaus dvasininko modelį, kurio autoritetas, pajėgus atlaikyti kylančią gamtamokslinę pasaulėžiūrą, galėjo sėkmingai veikti visuomenę švietėjiška linkme. Labiau integruodama dvasininkiją į pasaulietinę visuomenę, seminarija siekė ugdyti mąstančią asmenybę, o ne inertišką masę. Gal dėl to nemažai jos auklėtinių paliko pėdsaką krašto istorijoje ne tiek blogąja, kiek gerąja prasme.

¹⁰⁴VU Teologijos skyriaus mokslo laipsnių teikimo taisyklės // NBRS(V). Rps. BOZ 872. L. 203; Jas plačiau komentuoja V.Vorotynskis (Min. veik. T. 2. P. 118–123).

¹⁰⁵M. Herburto seminarijos istorijos 1812–1825 m. rankraščio fragmentas // MABRS. F. 43–24457. L. 5; Regenso 1826 08 30 raportas seminarijos tarybai // Ten pat. F. 43–21729. L. 242.

¹⁰⁶Vilniaus dvasinės akademijos įstatai // LVIA. F. 721. Ap. 2. B. 67. L. 22–23.

¹⁰⁷Ten pat. L. 22.

¹⁰⁸Pamiėtniki zycia księdza Stanisława Jundziłła.../Wydał dr. Antoni M. Kurpiel // Archiwum dla historii literatury i oświaty w Polsce. Kraków, 1904. T. 13. S. 133.

¹⁰⁹Caro kalbos tekstas // NBRS(V). Rps. II. 7843. L. 51 [L. Janowski. Prace przygotowawcze... T. 14].

¹¹⁰Kurczewski J. Min. veik. P. 339.

VVS mokėsi ir baigė daug žinomų XIX a. dvasininkų: M.Bobrovskis, M.Herburtas, J.Ch.Gintila (Gintyło), A.Fialkovskis (Fialkowski), I.Holovinskis (Holowiński), J.Skidelis (Skidełł), P.Sosnovskis (Sosnowski), T.Dobševičius (Dobszewicz) ir kiti, tarp jų lietuvių tautai brangūs M.Valančius (Wolonczewski), pirmosios žemaičių gramatikos autorius J.Čiulda (Czułdo), lietuviškos religinės literatūros rengėjas K.Vizgirda (Wizgird). J.Stroinovskis, A.Klongevičius, G.K.Ciecišovskis (Cieciszowski), S.B.Jundzilas ir kiti pažangesni dvasininkai, taip pat pasauliečiai šviesuoliai J.Sniadeckis, A.Čartoryskis, S.Malevskis, J.Tvardovskis, Lietuvos filomatai ir filaretai per VVS matė būdą iš esmės apšviesti ir moraliai patobulinti dvasininkų luomą, padaryti jį progresyvių idėjų nešėju. VVS, kuri politiniu požiūriu alsavo lenkų patriotizmo dvasia, Katalikų Bažnyčios akimis žiūrint buvo liberali, nepakankamai laikėsi jos dogmų ir politikos¹¹¹, turėjo nemažą poveikį jos auklėtinių pasaulėžiūrai, kuri iš dalies pasireiškė pažangia pozicija per 1831 m. sukilimą. "Lietuvos kunigus pagrobė bajorų judėjimo banga: palaikė revoliuciją, vos mažuma teturėjo drąsos iki galo eiti su rusais", – rašo A.Janulaitis¹¹². Sukilime aktyviai dalyvavo kunigai J.Kryžanauskas (Krzyżanowski), J.Jomantas (Jamontt) ir kiti buvę VVS alumnai¹¹³.

Dažna Lietuvos ateities progresyvi, švietėjiška ar tautinė mintis buvo susijusi su VVS auklėtinių vardu. Prisimintinas vyskupo M.Valančiaus po 1863 m. sukilimo 1864 m. pasiūlytas Mažosios Varnių seminarijos – pirmosios lietuviškos šešiametės mokyklos, turėjusios rengti būsimus Varnių seminarijos klierikus, projektas. Mažojoje seminarijoje numatytas beveik pilnas pasaulietinės gimnazijos kursas su gamtos ir tiksliaisiais mokslais lietuvių kalba: matematika, geografija, gamta¹¹⁴.

Motyvai, vertę atmesti rusų valdžią šios seminarijos projektą, matyti iš žemiau pateiktos citatos, kuri taip pat leidžia spręsti apie didelį dvasininkijos vaidmenį žemaičių krašte. Juk ne veltui Žemaičių vyskupijai VVS parengė beveik ketvirtadalį savo alumnų, o vienas iš šviesiausių jos mokinių buvo M.Valančius. Vilniaus mokymo apygardos kuratorius 1864 m. gegužės 3 d. švietimo ministrui rašė: "Žemaičiai katalikai, sudarantys svarbiausius ... gubernijos gyventojus, kaip žinoma, yra labai morališkai veikiami

savo dvasininkijos, kuri palaiko liaudies prietaringumą, fanatizmą ir atkaklų laukinių susvetimėjimą rusams. Tai akivaizdžiai įrodė paskutiniai kruvini įvykiai. Žemaičiai buvo įtraukti į maištą ne savo ponų, kuriais mažai pasitiki, įtikinimu, o savo kunigų, kuriems jaučia prietaringą nuolankumą, pamokymu ir pavyzdžiu. Iš ponų pusės maištas turėjo politinę prasmę, tačiau iš liaudies pusės paskatos kovai buvo vien religinės. Drąsiai galima sakyti, kad svarbiausi žemaičių sukilimo kaltininkai buvo katalikų vienuoliai ir kunigai¹¹⁵.

“Katalikybė vakarinėse gubernijose pavojinga ir dėl to, kad artina liaudį su lenkų visuomene. Todėl visos priemonės, padedančios čia triumfuoti katalikybei, yra pražūtingos Rusijai”. M.Valančiaus projekto įgyvendinimas “padėtų įtvirtinti Žemaitijoje ir be to jau stiprią katalikų dvasininkijos įtaką – įtaką, priešišką tiek vyriausybei, tiek tikrajai krašto naudai...”¹¹⁶

Taigi M.Valančiaus idėją pasmerkė žlugti objektyvios aplinkybės, susidariusios dėl Rusijos okupacinės politikos kitų tautų atžvilgiu. Kartu su ja buvo palaidota ir gamtos mokslų gražinimo į dvasininkijos rengimo programos galimybė. Šie dalykai į dvasines seminarijas Lietuvoje grįžo tik XX a. pradžioje, sklaidantis reakcijos tamsai.

¹¹¹ Janulaitis A. Min. veik. P. 242.

¹¹² Ten pat. P. 265.

¹¹³ Ten pat. P. 266–268.

¹¹⁴ Lukšienė M. Min. veik. P. 246–248.

¹¹⁵ Vilniaus mokymo apygardos kuratoriaus 1864 05 03 laiškas švietimo ministrui
// LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 939. L. 6.

¹¹⁶ Ten pat. L. 7.